

Prediker in de Nieuwe Bijbelvertaling: een beschrijving

© Klaas Spronk

De titel van deze bijdrage is in zoverre misleidend dat op het moment dat dit geschreven wordt de definitieve tekst van de vertaling van Prediker in de NBV nog niet is vastgesteld. We moeten het doen met de voorlopige vertaling zoals die is gepubliceerd in het eerste deel van *Werk in uitvoering*, dat verscheen in 1998. In de inleiding daarvan wordt aangegeven dat deze tekst weliswaar het gehele traject van vertaling en revisie heeft doorlopen, maar dat het mogelijk is dat ze nog wijzigingen zal ondergaan.¹ Dat dit ook inderdaad het geval zal zijn kan worden afgeleid uit het feit dat in het tweede deel van *Werk in uitvoering* sprake is van een aanscherping van de vertaalstrategie. Dat gebeurt op grond van de kritiek op de vertalingen in de eerste uitgave en betreft de betekenis van herhalingen, de vraag wat 'natuurlijk Nederlands' is en het gebruik van expliciteringen.² Als voorbeeld van dat laatste wordt verwezen naar Prediker 11:1-2, waar het beeld van het uitwerpen van het brood over het water door een toevoeging in de vertaling wordt uitgelegd als vertrouwen hebben in de toekomst. Dit blijkt door lezers als betuttelend te worden ervaren. Genoeg reden voor een heroverweging in de eindredactionele ronde.³ De uiteindelijke tekst van het boek Prediker in de NBV zal dus hoogstwaarschijnlijk op een aantal punten afwijken van die van *Werk in uitvoering*. Toch is het de moeite waard om in dit aan het boek Prediker gewijde nummer van de *Amsterdamse Cahiers* ook aandacht te schenken aan de NBV in wording. De in de deeluitlegging gepubliceerde vertaling is niet af te doen als zomaar een probeersel. Ze is het resultaat van een langdurig proces van wikken en wegen door Hebraïci, Neerlandici en allerlei meelezers. De vertalers hebben verantwoording afgelegd in een uitgebreid commentaar waarin keer op keer wordt uitgelegd hoe men vanuit de afgesproken vertaalregels tot het voorgelegde resultaat is gekomen. Op grond van die vertaalregels – met de bekende samenvatting 'brontekstgetrouw en doeltaalgericht' – kan deze vertaling als een zelfstandig werkstuk beoordeeld worden. In een later stadium kan het dan interessant zijn om na te gaan wat de uitwerking van de kritiek en van de aanpassing van de vertaalregels is geweest.

Een belangrijk hulpmiddel bij de beschrijving van deze vertaling van Prediker zijn de toegevoegde opmerkingen in *Werk in uitvoering*. Daarnaast kan ik dankzij de welwillende medewerking van het NBG beschikken over een voor intern gebruik geschreven toelichting van de vertalers en over de bij het vertaalteam binnengekomen reacties na de publicatie van de vertaling in *Werk in uitvoering*. Zo is het mogelijk om aan te geven waaraan door het vertaalteam de meeste aandacht is besteed en welke onderdelen van de vertaling het meeste losmaakten bij de kritische lezers. Zodoende kan men een scherper beeld krijgen van de eigen aard van deze vertaling, waarbij op de achtergrond de uitgangspunten en vertaalregels staan: hoe zijn deze toegepast door de vertaler en hoe komt het resultaat daarvan over bij de lezer?

De titel

Over de naam van het boek wordt in de reacties weinig gezegd. Dat is opmerkelijker dan het op het eerste gezicht misschien lijkt, want binnen het vertaalteam is daar veel over gediscus-

¹ *Werk in uitvoering [Nieuwe Bijbelvertaling]*, NBG/KBS: Haarlem/'s-Hertogenbosch 1998, 11.

² *Werk in uitvoering 2. Deeluitgaven [Nieuwe Bijbelvertaling]*, NBG/KBS: Haarlem/'s-Hertogenbosch 2002, 391.

³ *Werk in uitvoering 2*, 389.

sieerd. In de voorlaatste versie van de vertaling is קהלת in 1:1 weergegeven met ‘Kohélet, de wijze Spreker’. Zo stond het ook in 12:9 en zonder de toevoeging ‘de wijze Spreker’ in 1:2, 12; 7:27; 12:8 en 10. In de toelichting wordt gesteld dat de sinds Luther gebruikelijke vertaling met ‘Prediker’ niet voldoet, omdat men tegenwoordig bij dit woord in de eerste plaats denkt aan ‘een apostel, zendeling of voorganger in een christelijke context, waardoor de vertaling van Luther in feite een transculturatie behelst’.⁴ Volgens de richtlijnen is dit gebruik van een element uit de doelcultuur dat niet bekend was in de broncultuur niet toegestaan.⁵ Men stelde daarom het neutralere ‘de Spreker’ voor met daaraan toegevoegd het bijvoeglijk naamwoord ‘wijze’, ‘om het gewicht van de titel aan te geven’ en omdat ‘dit adjectief volkomen in overeenstemming met de inhoud van het boek’ is. Men heeft daarnaast ook het Hebreeuwse woord willen handhaven, omdat dit ‘behalve als een ambtsaanduiding en eretitel ook als een naam fungeert’ en daarbij de transcriptie aangepast aan de Nederlandse spelling.

Dit voorstel was echter niet onomstreden. Al binnen het vertaalteam bestond hierover verschil van inzicht.⁶ Veel supervisors hebben problemen met het onvertaalde Kohélet in plaats van het ingeburgerde Prediker. Zij vinden de begeleidingscommissie aan hun kant. Die oordeelt dat het handhaven van de term Kohélet een ‘verlegenheidsoplossing’ is: ‘Er wordt zo een vreemde term geïntroduceerd die niet alleen de indruk wekt een eigennaam te zijn, maar ook op geheel verschillende manier zal worden uitgesproken’. Wat dit laatste betreft waren sommigen zelfs bang voor associaties met kotelet. Over de gesignaleerde transculturatie laten de supervisors zich niet uit. Ook de begeleidingscommissie lijkt dit gevaar niet al te groot te vinden. Men merkt op dat het verschil met ‘preken’ en ‘predikant’ voldoende is om daarmee niet te worden gelijkgesteld, al ziet men toch ook wel de bezwaren van de traditionele term Prediker. Als er evenwel geen goed Nederlands alternatief gevonden kan worden, dan kiest men toch voor dat woord.

Het lijkt onmogelijk om een bevredigende oplossing te vinden. Umberto Ecco haalt het begin van het boek Prediker aan als voorbeeld om te laten zien hoe in bijbelvertalingen gekozen moet worden tussen het moderniseren van een tekst of het ‘archaïseren’.⁷ Dat laatste gebeurt o.a. bij André Chouraqui die vertaalt met ‘Qohèlèt’. Daar staat tegenover dat Buber en Rosenzweig in hun eveneens principieel brontekstgerichte vertaling het woord weergeven met ‘Versammler’, waarbij dit woord tussen aanhalingstekens is geplaatst. Dat gebeurt ook in 1:12; 12:9 en 10, maar niet in 1:2; 7:27 en 12:8. Bij de laatste drie teksten gaat het steeds om de woorden ‘spricht (der) Versammler’. Dat suggereert dat er onderscheid gemaakt zou moeten worden tussen een eigennaam (tussen aanhalingstekens) en de aanduiding van een functie. Een groot probleem blijft hierbij dat niet duidelijk is om wat voor functionaris het hier nu precies gaat, omdat het woord niet in andere teksten voorkomt. Slechts uit de verbinding met קהל kan worden afgeleid dat het gaat om een ambt of eretitel in verband met de ‘bijeengeroepen gemeente’. Met de vertalers van het NBV kan men betwifelen of dit heden ten dage het beste met ‘prediker’ kan weergeven. Omdat er geen voor de hand liggend alternatief is, heeft men gekozen voor aansluiting bij de traditie. Dat zegt ook wel iets over de plaats van de NBV ten opzichte van andere vertalingen. Hoewel

⁴ Toelichting bij fase 5, maart 1996.

⁵ *Handboek voor de Nieuwe Bijbelvertaling*, NBG: Haarlem, vierde editie 2001, B1:6-7.

⁶ Uit het interview met de vertalers in *Raster* 80 (1997), 155-163 blijkt hebraïcus Kees Verdegaaal het besluit van de begeleidingscommissie om toch te kiezen voor ‘Prediker’ meer te betreuren dan neerlandicus Arend-Jan Bolhuis (blz. 158).

⁷ U. Ecco, *Experiences in Translation*, University of Toronto Press: Toronto 2001, 25-28.

men nadrukkelijk een nieuwe weg wil inslaan, neemt men niet krampachtig afstand van eerdere vertalingen. Men had hier immers ook voor een ander woord kunnen kiezen, zoals het genoemde 'spreker' of iets in de geest van Bubers 'Versammler' of voor iets dat meer duidt op de gemeenschap zoals in de Septuaginta en Vulgaat: Ecclesiastes. De keuze voor de traditie waarin de meeste lezers staan betekent dat men hen niet nodeloos wil vervreemden van de vertrouwde tekst.

Lucht en leegte

Er is niets dat in de reacties op de voorlopige vertalingen in de twee delen van *Werk in uitvoering* zoveel aandacht heeft gekregen als bovenstaande weergaven van הבל הבלים. Dit 'fraai allitererend aforisme' (Jaap Goedegebure) heeft inmiddels zijn weg in onze taal gevonden, tot in de *Donald Duck* aan toe. In het artikel van Drijvers in dit nummer van *ACEBT* wordt al uitgebreid ingegaan op de betekenis van הבל. Ik zal me hier beperken tot een weergave van de overwegingen van de vertalers en van de reacties.

Anders dan bij de titel van het boek heeft men de traditionele vertaling 'ijdelheid der ijdelheden' laten vallen. Dat heeft te maken met het gegeven dat de moderne lezer bij 'ijdelheid' eerder aan pronkzucht dan aan – wat hier bedoeld is – nietigheid denkt. Verder duidt in het Hebreeuws de gebruikte constructie op een superlativus. In het Nederlands wordt zo iets op andere wijze aangegeven. In de eerste versie vertaalde de hebraïcus zo letterlijk mogelijk met '(v)luchtigheid der (v)luchtigheden'. Dat inspireerde de neerlandicus tot de vertaling 'lucht en leegte'. Als voordeel van het woord 'lucht' wordt genoemd dat het een beeld is dat is ontleend aan de natuur en wat dat betreft goed past bij de vermelding van de zon, de wind en de rivieren in de verzen 5-7. Het superlatief in het Hebreeuws wordt in het Nederlands weergegeven door de via de alliteratie benadrukte verbinding met het woord 'leegte' als een versterkend element.

In de reacties van de supervisoren blijkt dat sommigen moeilijk afscheid kunnen nemen van de bekende uitdrukking. Verder zijn er die vrezen dat de term 'leegte' misverstand kan oproepen. Als metafoor heeft het niet de betekenis van 'zinloosheid' maar van 'sterk gevoeld gemis'. Ook de vertaler zelf heeft wat dit betreft zijn aarzelingen: 'Ik vind wel dat er een nadeel aan de vertaling zit. Het krijgt, door "leegte", iets postmodernistisch, iets existentialistisch, en dat is niet de bedoeling'.⁸ Volgens de directeur van de Gereformeerde Bijbelstichting vindt een ongewenste verschuiving in betekenis plaats. Uit vers 3 blijkt dat het hier gaat om iets 'wat geen doel heeft, geen nut heeft, nergens toe leidt'. 'Lucht en leegte' verwijst meer naar 'wat onwezenlijk is' en dat is zijns inziens te neutraal. Hij houdt daarom liever vast aan het negatieve 'ijdelheid der ijdelheden'.⁹ Dit onderscheid is echter wel erg spitsvondig. Gaat men uit van de vraag in vers 3: 'Welk voordeel heeft de mens van zijn gezwoeg?', dan is het gegeven antwoord 'lucht en leegte' toch wel duidelijk negatief te noemen.

Karel Deurloo wijst op een probleem dat samenhangt met het feit dat nu één Hebreeuws woord door twee Nederlandse woorden wordt weergegeven: 'Het lucht en leegte allitereert heel leuk, maar het woord komt meer dan dertig keer voor, dus moet je lucht en leegte gaan afwisselen'.¹⁰ In de regel is in de NBV de directe context bepalend voor de woordkeuze, hetgeen vaak leidt tot het gebruik van meerdere Nederlandse woorden voor één woord in de brontekst. De wens om consistent te vertalen mag niet ten koste gaan van de duidelijkheid van de tekst, al is er ook aandacht voor de functie van herhaalde motief-

⁸ Bolhuis, *Raster* 80, 159.

⁹ L.M.P. Scholten, *Reformatorisch Dagblad*, 23 oktober 1998.

¹⁰ K.A. Deurloo, *Centraal Weekblad*, 30 oktober 1998.

woorden in een tekst. In het algemeen kiest men voor een ‘beperkte concordantie’: ‘herhalingen in de brontekst moeten inde vertaling zichtbaar zijn, maar worden niet noodzakelijk met hetzelfde woord weergegeven’.¹¹ Er kan geen twijfel over bestaan dat in het boek Prediker הַבֵּל een motiefwoord is en dat dit in de vertaling terug moet komen. De vertalers stelden de volgende ‘vertaalsoort’ voor: wanneer er in het Hebreeuws enkel הַבֵּל staat luidt de vertaling ‘leegte’; wanneer er הַבֵּל וְרֵעוֹת רוּחַ staat, luidt de vertaling ‘lucht en het najagen van wind’; in het geval van een adjectief kiezen ze voor ‘leeg’, omdat ‘luchtig’ hier niet past. De begeleidingscommissie is hiermee akkoord gegaan, ook al wezen sommige supervisors er op dat de vertaling met ‘leegte’ in een aantal gevallen niet zo mooi is. Als voorbeelden worden genoemd 4:7; 6:4 en 8:14. In 4:7 vertaalt de NBV: ‘Ik vestigde mijn aandacht op nog iets anders onder de zon, en ook dat is leegte’. Men kan zich afvragen of het ‘natuurlijk Nederlands’ waarnaar men in de NBV streeft hier niet te lijden heeft onder de wens van een concordante weergaven van הַבֵּל. Dat lijkt in de genoemde verzen wel te gebeuren. De vraag die dan opkomt is welk woord dan beter zou passen. Een supervisor stelt voor om ‘lucht en leegte’ af te wisselen met ‘flut’. Dat is niet overgenomen, waarschijnlijk omdat het niet past in de stijl die door de vertalers wordt omschreven als ‘beschaafd, zij het niet deftig’. Dan ligt ‘zinloos’ (Groot Nieuws Bijbel) of ‘waardeloos’¹² meer voor de hand.

De zaak ligt dus niet eenvoudig. De keuze voor ‘lucht en leegte’ sluit goed aan bij de beeldspraak in de eerste versie en is literair fraai, maar het leidt ook tot een dilemma: zet men op deze manier in, dan dreigt de geboden beperkte concordantie ten koste te gaan van het Nederlands. Men zou voor een andere vertaalsoort kunnen kiezen, maar dat gaat in tegen de in latere publicaties uitgesproken tendens om ‘grenzen te stellen aan de variatie’ van woorden in het Nederlands voor hetzelfde woord in de brontekst.¹³ Men zou ook nog eens naar de vertaling met ‘lucht en leegte’ kunnen kijken. Maar dat is in feite al een gepasseerd station. De uitdrukking is al zo ingeburgerd dat men er niet meer van af kan. Succes heeft ook zijn nadelen.

De kunst van het expliciteren

‘In de NBV komt het voor dat elementen die in de brontekst impliciet aanwezig zijn, in de vertaling expliciet worden gemaakt.’¹⁴ De vraag is hoever men daarin moet of mag gaan. Volgens de vertaalsoorten van de NBV is het in ieder geval niet de bedoeling om ‘de doeltekst duidelijker (te) maken dan de brontekst voor het oorspronkelijke publiek was’.¹⁵ Een goed en tot dusver niet omstreden voorbeeld is de toevoeging van ‘langzaam’ in de zin ‘een dwaas zit met zijn handen in zijn schoot en kwijnt zo langzaam weg’ (4:5). In de toelichting schrijven de vertalers dat de toevoeging het duratieve aspect van het in het Hebreeuws gebruikte participium aangeeft. Datzelfde geldt voor de toevoeging ‘altijd weer’ in ‘wat ik vind is altijd weer een vrouw die bitterder dan de dood is’ (7:26). De vertalers gaan een stap verder in 3:16-17. Aan het slot wordt de tekst verduidelijkt door de verbinding met het voorafgaande te benadrukken door de toevoeging van ‘bij hem’ en ‘en een plaats’: ‘Ik heb nog iets onder de zon gezien: op de plaats waar recht gesproken wordt, heerst onrecht. Ik zag de plaats waar gerechtigheid zou moeten zijn, en er heerst onrecht. Ik zei tegen mezelf: God zal zowel de

¹¹ *Werk in uitvoering* 2, 381.

¹² J. Ridderbos (red.), *Mens, durf te leven! Prediker: een postmodern denker uit de derde eeuw voor Christus. Een vertaling met aantekeningen*, Kok: Kampen 1996, 15. Op andere plaatsen is het daar vertaald met ‘tevergeefs’, ‘hopeloos’, ‘vluchtig’ en ‘duurt maar kort’.

¹³ *Werk in uitvoering* 2, 382.

¹⁴ *Werk in uitvoering* 2, 387.

¹⁵ *Handboek*, B10:5.

rechtvaardigen als de goddelozen aan zijn oordeel onderwerpen, want er is bij hem voor alles wat gebeurt en voor elke daad een tijd en een plaats'. Men zou de toegevoegde woorden ook kunnen omschrijven als een expliciterende vertaling van שם 'aldaar' (Statenvertaling) aan het eind van de zin. Door zijn plaats in de tekst krijgen dit woord en de tegenstelling extra nadruk: daar wordt wèl recht gesproken. De vertalers blijven ook binnen de bij de vertaalregels gestelde grenzen. Explicitering vanuit de directe context is toegestaan, zo gauw men daarbuiten komt wordt het dubieus.¹⁶

Het wordt moeilijker wanneer we te maken krijgen met beeldspraak die niet zonder meer duidelijk is in de doeltaal. In dat geval wordt van de vertalers van de NBV verwacht dat zij 'hun toevlucht nemen tot een vervangend beeld met dezelfde strekking of tot omschrijving'.¹⁷ Dat eerste is op omstreden wijze gebeurd in 3:5.¹⁸ In 11:1-2 wordt de beeldspraak uitgelegd in toegevoegde (hier cursief aangegeven) zinnestelsels: 'Werp je brood uit over het water. *Heb vertrouwen in de toekomst*, want je vindt het later *weer* terug. *Bewaar* je brood in zeven delen, zelfs in acht. *Hoed je voor de toekomst*, want je weet niet welke ramp de aarde treffen zal.' De vertalers geven aan dat in het Nederlands geen alternatief te vinden is dat past binnen deze context te vinden is voor deze beeldspraak. Het is duidelijk wat bedoeld is, namelijk dat men risico moet durven nemen en moet durven investeren in de toekomst. Voor de samenhang is belangrijk dat de elementen 'water' en 'brood' behouden blijven. Het water past bij de natuurbeelden in het vervolg en het brood is de verbindende schakel tussen vers 1 en vers 2. Vervangende beeldspraak, zoals bijvoorbeeld 'spring maar in het diepe', valt daarmee af. In de GNB is gekozen voor een omschrijving: 'Durf risico's te nemen, je kunt er later voordeel van hebben. Maar ga wel verstandig om met wat je hebt, want je weet nooit wat voor ramp de aarde kan treffen.' De vertalers van de NBV schrijven in hun toelichting dat ze dit niet willen. Ze hebben ervoor gekozen het beeld te bewaren en vervolgens uit te leggen, omdat het anders 'voor de gemiddelde lezer' niet te begrijpen is. Daar is de nodige kritiek op gekomen. In de krant stond te lezen dat dit 'veel te betuttelend' is en dat 'men hier te dicht bij de NBV is gaan staan'.¹⁹ Dat laatste blijkt nu juist niet het geval te zijn. Binnen het vertaalteam lijkt men in ieder geval wel tot het inzicht gekomen te zijn dat hier toch teveel uitleg de vertaling is binnengeslopen. Een heroverweging bij de eindredactie is aangekondigd.²⁰ Daarbij zal het dan niet alleen moeten gaan over de betekenis van het Hebreeuws maar ook over de vraag wat de moderne lezer zich voorstelt bij de gegeven beelden.

Theologisch terughoudend

De richtlijnen voor de vertalers geven aan dat explicitering om dogmatische of theologische redenen 'verboden' is.²¹ Zeker in een vertaling van het boek Prediker lijkt dat terecht. Immers: 'God is in de hemel en jij bent op aarde, dus moet je spaarzaam met je woorden zijn' (5:1). Het leidt in de praktijk tot een zekere terughoudendheid, vooral als het gaat om theologisch geladen woorden en uitdrukkingen. Daarom is het te betwijfelen of men blij zal zijn met het compliment van Scholten dat in 2:26 volgens de NBV – 'een mens die hem behaagt' – 'Gods vrijmacht beter tot uiting komt' dan in de Statenvertaling, waar staat: 'de mens die

¹⁶ Handboek, B15:39.

¹⁷ Handboek, B1:10.

¹⁸ Zie hierover de bijdrage van Jaap van Dorp in dit nummer.

¹⁹ H. Spiering, *NRC Handelsblad*, 6 november 1998.

²⁰ *Werk in uitvoering* 2, 389.

²¹ Handboek, B15:39.

goed is voor Zijn aangezicht'.²² Men zal zich eerder herkennen in de kritiek op de vertaling van יִשָּׁר in 7:29. Daar kiest men in de NBV met de Willibrord Vertaling en de Groot Nieuws Bijbel voor 'eenvoudig': 'de mens is een eenvoudig schepsel'. Annechiena van Veen-Vrolijk noemt dit een 'interpretatieve weergave' waardoor het belangrijke theologische begrip יִשָּׁר is verdwenen.²³ Beslissend voor de weergave in het NBV is opnieuw de directe context. Deze aanduiding van de mens zoals hij door God geschapen is staat hier duidelijk tegenover het feit dat de mens het zelf allemaal nodeloos ingewikkeld maakt met zijn 'tallose gedachten-spinsels'.

Een andere interessante theologische kwestie betreft 3:21. In dit geval is Scholten minder blij met de NBV. Daar lezen we: 'Wie zal ooit weten of de adem van een mens naar boven opstijgt en die van een dier afdaalt, neerwaarts naar de aarde?' In de Statenvertaling en de NBG Vertaling 1951 staat: 'Wie (be)merkt dat ...', hetgeen suggereert dat de adem van de mens inderdaad opstijgt, ook al zie je het niet. In de NBV wordt de zaak zelf in twijfel getrokken. Scholten ziet hierin een dogmatisch a priori dat aan Prediker het geloof aan de onsterfelijkheid der ziel ontzegt. Daarvoor is men dan ook nog afgeweken van de Masoretische tekst. Dat laatste klopt: de NBV volgt hier het voorstel van de Biblia Hebraica Stuttgartensia om met de meeste oude vertalingen העלה en הירדה anders de vocaliseren dan in de Masoretische tekst: niet met een voorafgaand lidwoord maar met het vraagpartikel. Men gaat ervan uit dat de Masoreten, net als Scholten, moeite hadden met de gedachte dat er geen onderscheid zou zijn tussen mens en dier. Behalve de tekstgetuigen pleit ook de context sterk voor de correctie van de Masoretische tekst. Van de NBV mag wel verwacht worden dat er een aantekening gemaakt wordt van deze tekstkritische ingreep.

En ...

Hier moet nog een andere zaak genoemd worden die te maken heeft met expliciteren. Dat is de manier waarop via voegwoorden zinnen en zinsdelen aan elkaar worden verbonden. Het is bekend dat in het Nederlands veel vaker onderschikkende voegwoorden worden gebruikt dan in het Hebreeuws. Om tot 'natuurlijk Nederlands' te komen moet men dan woorden toevoegen of het nevenschikkende Hebreeuwse *we* vertalen met een onderschikkend voegwoord. Een goed voorbeeld hiervan is 4:6 – 'Maar beter is ...'. De vertalers hebben hier bewust het woordje 'maar' ingevoegd om de tegenstelling met het voorafgaande te onderstrepen. De relatie tussen beide verzen is in de vertaling ook aangeduid in de herhaling van het woord 'hand(en)', al moet daar wel bij gezegd worden dat in vers 5 יָד staat en in vers 6 כַּף.

In 11:9 is net als in de meeste vertalingen het nevenschikkende Hebreeuwse woordje *we* vertaald met 'maar': 'Volg de wegen die je hart wil gaan, gun je ogen wat ze wensen. Maar onthoud bij alles wat je doet, dat God je aan zijn oordeel onderwerpt'. Waarom, zo kan men zich met sommige lezers²⁴ afvragen, wordt hier niet gewoon met 'en' vertaald? Men moet dan niet denken aan een bezwerende opmerking die de jeugd ervoor moet behoeden te ver te gaan in het genieten van hun jeugd. Het omgekeerde zou wel eens het geval kunnen zijn: God let er op of je wel voldoende geniet. Immers: 'God ziet alles wat je doet allang met welbehagen aan' (9:7).²⁵

²² *Reformatisch Dagblad*, 23 oktober 1998.

²³ A. van Veen-Vrolijk, *Profetisch perspectief*, 1 december 1998.

²⁴ A. Schippers (zie zijn artikel in dit nummer) in een brief aan het vertaalteam. Zie ook E. Brink, *Nederlands Dagblad*, 19 juli 2003.

²⁵ Zie voor deze uitleg ook T. Krüger, *Kohelet (Prediger)*, BKAT Band XIX (Sonderband), Neukirchener Verlag: Neukirchen-Vluyn 2000, 348.

Bovengenoemde voorbeelden hebben met de interpretatie van de tekst te maken. Veel vaker gaat het in de eerste plaats om de voorleesbaarheid. In 1:16 en 2:1 – ‘En ik zei tegen mezelf: ...’ – is het eerste woord een toevoeging ten opzichte van de grondtekst. Het is niet direct duidelijk wat hier de overweging van de vertalers was. Mogelijk wil men op deze manier enig reliëf in de tekst aanbrengen. Opmerkelijk is dat lezers die gevraagd werden om in de eerste plaats op het Nederlands te letten in beide gevallen opmerkten dat ‘en’ overbodig is.

Het gebeurt ook dat voegwoorden worden weggelaten. In 6:12 – ‘Wie weet ...’ – blijft het Hebreeuws כִּי onvertaald, net als in 9:4-5, 7. De relatie tussen de zinnen is hier zo duidelijk dat de verbinding via een voegwoord overbodig is.

Poëzie en structuur

In de NBV worden drie passages als poëzie weergegeven: 1:2-11; 3:1-8 en 12:2-8. Dat is meer dan in de meeste andere vertalingen, waarin doorgaans alleen het eerste deel van hoofdstuk 3 als gedicht is gezien, maar minder dan in de Willibrordvertaling, waarin vrijwel het gehele boek in versregels is afgedrukt. In sommige vertalingen wordt zelfs heel het boek Prediker als poëzie weergegeven.²⁶ De vertalers van de NBV geven aan dat de grens tussen poëzie en proza niet altijd even scherp te trekken is. Een extra argument om juist deze drie delen ook typografisch te accentueren ontleen ze aan de inhoud. Alle drie ‘verwoorden (ze) het zogenaamde “cyclusmotief” dat een van de centrale gegevens van het boek is’.²⁷

In het laatste gedicht signaleren de vertalers een driedeling, waarbij de eerste twee delen, vers 2-5 en 6-7, worden ingeleid met עַד אֲשֶׁר לֹא ‘voordat’. Daarmee zijn ze gekoppeld aan vers 1, waar het volgt op de woorden ‘Gedenk daarom je schepper’. Om het begin van het tweede en derde deel te markeren en de koppeling met vers 1 duidelijk te maken, hebben de vertalers die woorden uit vers 1 toegevoegd aan de tekst. Het is verbazingwekkend dat deze uitbreiding van de tekst weinig verzet oproept bij de critici. Alleen Jan Doelman merkt op dat het niet getuigt van veel ‘ambachtelijke eerbied’ voor de dichter. Hij vreest dat op deze manier de vertaling van de Psalmen wel eens zeer omvangrijk zou kunnen worden.²⁸ Het komt immers vaker voor in de bijbelse poëzie, dat soms het verwachte refrein of de logische herhaling ontbreekt. Een bekend voorbeeld is Psalm 46. Daar zou je als afsluiting van het eerste deel in vers 4 dezelfde woorden verwachten als die welke in vers 8 en 12 het tweede en derde deel afsluiten. In het tekstkritisch apparaat van de Biblia Hebraica Stuttgartensia wordt ook voorgesteld om het in te voegen. In de NBV wordt daar niet voor gekozen.²⁹ Diezelfde terughoudendheid kan misschien maar beter ook voor dit gedeelte van het boek Prediker worden betracht.

Met de weergave van de genoemde drie passages als gedicht is ook al iets aangeduid van de structuur van het boek als geheel. In ieder geval wordt zo de ‘inclusio’ via de herhaling van de woorden van 1:1 in 12:8 onderstreept: het openingsgedicht begint met ‘lucht en leegte’, het afsluitende gedicht eindigt ermee. Wat volgt in 12:9-14 zijn dan nog enkele afsluitende woorden over Prediker. Volgens de vertalers is er verder geen logische structuur aanwezig. Het is meer ‘een associatieve aaneenschakeling van woorden, gedachten en motieven’.³⁰ Getuige het artikel van Schippers in dit nummer van *ACEBT* is niet iedereen het

²⁶ Zie *Mens, durf te leven!*, 15-53, en P. Drijvers, P. Hawinkel, *Job Prediker*, Ambo: Baarn ³1993.

²⁷ *Werk in uitvoering* 1, 60.

²⁸ J. Doelman, *Interpretatie* 7/2 (1999), 21.

²⁹ Zie *Werk in uitvoering* 2, 134.

³⁰ *Werk in uitvoering* 1, 63.

daarmee eens.³¹ Maar ook zijn beweringen zullen niet het einde betekenen van de discussie over de structuur van het boek Prediker.³² De vertalers doen geen poging om de macrostructuur met allerlei dwarsverbindingen aan te geven. Ze beperken zich tot een vrij traditionele perikopenindeling. Bij de huidige stand van zaken in de wetenschappelijke bestudering van het boek Prediker lijkt dat het meest verstandige. Maarten den Dulk stelt dat er 'in de stijl-vorm van Prediker een gedisciplineerde vorm van denken schuil (gaat)' en hij stelt dat 'de dynamiek van dit denken aan het licht gebracht kan worden door een zorgvuldige indeling van de tekst. Overvraag ik daarmee de vertalers?'³³ Als je het mij vraagt? Ja.

Stijl

Al enkele malen kwam de eigen stijl van dit boek ter sprake. In de NBV is de eigen stijl van de bijbelboeken een belangrijk aspect. Juist op dit terrein hoopt men vernieuwend bezig te kunnen zijn. Daarom wordt bij elk boek veel aandacht besteed aan specifieke kenmerken die verbonden zijn aan de verschillende genres die je tegenkomt binnen de bijbel. In de vertaling moet dat goed tot uitdrukking komen en moet men de auteur zoveel mogelijk 'volgen in zijn gebruik van toon, register, beeldend of juist zakelijk taalgebruik enz.'³⁴

Het is echter nog niet zo eenvoudig om de stijl van een bijbelboek helder en overtuigend te omschrijven. De vertalers van de NBV zeggen hierover: 'Als koning en wijze spreekt Prediker beschaafd, zij het niet deftig.' Dat klinkt anders dan wat Drijvers en Hawinkels zeggen over zijn stijl: 'Qohelet schreef een vrij hard en nuchter Hebreeuws. (...) Hij blijft bijna overal levendig en compact in zijn uitdrukkingswijze (...) Dit vroeg om een levendig en nuchter Nederlands, met in de poëtische gedeelten een meer poëtische weergave, met in de andere stukken een vlot, ritmisch proza'.³⁵ Uit het tweede gedeelte van dit citaat blijkt dat de opvattingen van de vertalers niet zo ver uit elkaar liggen. In de praktijk is het vooral van belang dat men de gebruikte genres binnen de tekst goed onderkent. Een zinvolle en goed in praktijk te brengen observatie van de vertalers van de NBV is dat Prediker gebruik maakt 'van het traditionele wijsheidsresearchlexicon. Het relatief hoge register wordt overigens niet zozeer veroorzaakt door afzonderlijke woorden, maar door het tekstverloop in het algemeen'.

Een voorbeeld van de manier waarop dit doorwerkt in de vertaling is te vinden in hoofdstuk 2. Het viel enkele supervisors op dat hier en ook op andere plaatsen wel heel veel tussenzinnetjes worden gebruikt. Dat is echter een bewuste keuze van de vertalers. In het Hebreeuws wordt hier relatief vaak het zelfstandig voornaamwoord אני gebruikt. De functie van dit expliciete 'ik' is volgens de vertalers dat de Prediker hier nadruk legt op 'zijn wijsheidsonderzoek'. Via tussenzinnetjes als 'ontdekte ik', 'heb ik ingezien' en 'zei ik tegen mezelf' proberen ze dat in het Nederlands tot uitdrukking te brengen.

De manier waarop de aandacht voor de stijl doorwerkt in de woordkeus kan worden geïllustreerd aan de weergave van יפה in 5:17. Dat betekent zoiets als 'mooi' of 'fijn' (jofel). In de context van het genoemde vers duidt het op het zintuiglijk genot van het eten en het drinken. Wat dat betreft zou een vertaling met 'fijn', zoals in de Groot Nieuws Bijbel, wel

³¹ Zie ook zijn bijdrage in J. Fokkelman, W. Weren (eds.), *De Bijbel literair*, Meinema: Zoetermeer 2003, 389-400.

³² Zie hierover D. Michel, *Qohelet* (Erträge der Forschung 258), Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt 1988, 9-45 en vooral ook J.A. Loader, *Polar Structures in the Book of Qohelet* (BZAW 152), De Gruyter: Berlin 1979 en zijn commentaar in de serie Tekst & Toelichting, Kok: Kampen 1984.

³³ M. den Dulk, *In de waagschaal*, 1 augustus 1999.

³⁴ *Handboek*, B1:6.

³⁵ Drijvers, Hawinkels, *Job Prediker*, 212.

kunnen. Daar merken de vertalers van de NBV echter over op dat het 'coloriet' van dat woord echter niet zo goed past 'in het taalgebruik dat we Prediker laten hanteren'. Daarom is gekozen voor het deftiger woord 'weldadig'.

Overigens zijn de reacties wat betreft de stijl heel divers, soms ook tegenstrijdig. Een aantal lezers merkt op dat er opvallende verschillen zijn in stijl. Volgens een supervisor zijn die verschillen te groot. Met name het gedeelte 4:17-5:6 zou te populair van toon zijn. Die kritiek werd niet gedeeld door de begeleidingscommissie. Het is ook wel te verdedigen op grond van het gebruik van verschillende genres, van gedicht tot vermaning, dat zulke verschillen tot de eigen aard van het boek behoren. Wat dat betreft is de 'reactie van een arge-loze lezer' treffend: 'Nauwelijks was het lezen begonnen of de plechtstatige gedaante van een orerende wijze in toga veranderde in een modern medemens die met zijn kin steunend op zijn hand zat te peinzen dat al die mooie ideologieën op niets zijn uitgelopen. Met het prachtige, treurige gedicht over de ouderdom tot slot'.³⁶

³⁶ A.C.M. Spijkerboer-Mons, *In de waagschaal*, 1 augustus 1999.